

INGLIZ ADABIYOTIDA DISTOPIK ASAR YARATISHDA EKSPERIMENTAL IZLANISHLAR

Begmatova Sohiba Mustafoyevna

Mustaqil izlanuvchi

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Toshkent, O'zbekiston

<https://orcid.org/0000-0002-9781-5956>

ANNOTATSIYA

Maqola ingliz adabiyotida distopik romanning rivojlanish bosqichlari va bunga sabab bo'lgan omillar, distopik asarlarning mavzusiga aylangan dunyodagi nosog'lom ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, madaniy va psixologik muhit, fan va texnikaning beqaror rivojlanish muammolari va ularni distopik asarlarda bayon etilishiga bag'ishlangan. Ingliz adiblari Gerbert Uells, Edvard Morgan Forster, Oldos Haksli, Jorj Oruell, Antoni Berjess va Kadzuo Isiguro larning distopik asar yozish mahorati va ular tomonidan yaratilgan asarlarning badiiy o'ziga xosligi tahlilga tortilgan. Jahon adabiyotshunoslarning ushbu mualliflar distopik asarlari xususidagi ilmiy-nazariy fikrlari maqolada o'z aksini topgan. Ingliz adabiyotida distopiyaning rivojlanishi va uning badiiy-estetik qiymati xususida maqola muallifi tomonidan ilmiy-nazariy munosabat bildirilgan. Tadqiqotni amalga oshirish uchun biografik, qiyosiy-tipologik, psixoanalitik, psixologik, madaniy-tarixiy, struktural tahlil usullaridan foydalanilgan. Maqolaning maqsadi ingliz adabiyotida distopik asarlarning yaratilishiga ta'sir qilgan omillar va ularning tarixiy evolyutsiyasini tadqiqqa tortish, shuningdek, hozirgi adabiy jarayonlarda distopik asar ilmiy fenomeni mohiyatini o'rganishdan iborat.

KALIT SO'ZLAR

janrlar, distopiya, roman, fan va texnika yutuqlari, biografik metod, psixologik metod, adabiy mavzular, uslub.

ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ СОЗДАНИЯ ДИСТОПИЧЕСКОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ В АНГЛОЯЗЫЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Бегматова Сохиба Мустафоевна

Независимый исследователь

Узбекский государственный университет мировых языков

Ташкент, Узбекистан

<https://orcid.org/0000-0002-9781-5956>

АННОТАЦИЯ

В данной статье речь идет об этапах развития романа-дистопии в английской литературе и факторах, вызвавших его, нездоровой социальной, экономической, политической, культурной и психологической среде в мире, ставшей предметом произведений-дистопий, проблемах нестабильного развития науки и техники и их описание в произведениях-дистопиях. Анализируются способности английских авторов Герберта Уэллса, Эдварда Моргана Форстера, Олдоса Хаксли, Джорджа Оруэлла, Энтони Бёрджесса и Кадзуо Исигуро к написанию произведений-дистопий, а также художественное своеобразие их произведений. В статье отражены научно-теоретические взгляды мировых литературоведов на дистопические произведения этих авторов. Автор статьи выразил научно-теоретическое отношение к развитию

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

жанры, дистопия, роман, достижения науки и техники, биографический метод, психологический метод, литературная тематика, стиль.

дистопии в английской литературе и ее художественно-эстетической ценности.

Для проведения исследования были использованы биографический, сравнительно-типологический, психоаналитический, психологический, культурно-исторический, структурный методы анализа. Цель статьи - изучить факторы, повлиявшие на создание произведений-дистопий в английской литературе и их историческую эволюцию, а также изучить сущность научного феномена произведений-дистопий в современных литературных процессах.

EXPERIMENTAL STUDY OF THE CREATION OF DYSTOPIC NOVEL IN ENGLISH LITERATURE

Begmatova Sohiba Mustafayevna

Independent researcher;

Uzbekistan State World Languages University

Tashkent, Uzbekistan sokhibabegmatova@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9781-5956>

ABSTRACT

The article deals with the stages of development of the dystopian novel in English literature and the factors that caused it, the unhealthy social, economic, political, cultural and psychological environment in the world that became the subject of dystopian works, the problems of the unstable development of science and technology and their description in dystopian works. The abilities of English authors H.G. Wells, Edward Morgan Forster, Aldous Huxley, George Orwell, Anthony Burgess and Kazuo Ishiguro to write dystopian works, as well as the artistic originality of their works are analyzed. The article reflects the scientific and theoretical views of world literary scholars on the dystopian works of these authors. The author of the article expressed a scientific and theoretical attitude to the development of dystopia in English literature and its artistic and aesthetic value.

To conduct the research, biographical, comparative typological, psychoanalytic, psychological, cultural-historical, and structural methods of analysis were used. The purpose of the article is to study the factors that influenced the creation of dystopian novels and stories in English literature and their historical evolution, as well as to study the essence of the scientific phenomenon of dystopian works in modern literary processes.

KEY WORDS

genres, dystopia, novel, achievements of science and technology, biographical method, psychological method, literary themes, style.

KIRISH

Yigirmanchi asrda sodir bo'lgan tarixiy, siyosiy, ijtimoiy, ilmiy, madaniy jabhalardagi shiddatli burilishlar va o'zgarishlarlar jahon adiblarining e'tiboridan chetda qolmadi. Zamonaviy adabiyotshunoslikda adabiy yo'nalishlarning takomillashib, ommalashib borishi badiiatning turli rakurslarida asarlar yaratilishiga zamin hozirladi. Fan va texnikaning tobora rivojlanishi, globallashuv jarayonlari bugungi adabiyotga yangicha kayfiyat bag'ishladi. Jahon adabiyotida, xususan, ingliz adabiyoti namoyandalari ijodiga xos yangicha uslub va noan'anaviy mavzularning badiiy ifodasi adabiy asarga o'zgacha yondashuv yo'sinini taqozo etmoqda. Jahon adabiyotshunosligida zamonaviy yo'nalish sifatida o'z o'rniga ega bo'lgan distopik asarlar bugungi kunda o'zining ko'plab kitobxonlariga ega. XX asrning ikkinchi yarmida distopiya elementlariga boy adabiy asarlar ko'paydi. Distopiya yo'nalishida juda ko'plab asarlar yaratilgani bois mazkur fenomen o'rganilishi dolzarb mavzular sirasiga kiradi. Adabiyotshunoslik fanida uning maxsus ilmiy fenomen sifatida tan olinishi va turli tadqiqotlarning amalga oshirilishi, asosan o'tgan asrning oxiri va yangi asrning boshlarida yuz berayotgan globallashuv jarayoni bilan uzviy bog'liq.

Dunyo adabiyotshunosligida, xususan, ingliz adabiyotida ham distopik asarlar yaratishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Distopiya janr sifatida alohida ahamiyatga ega, chunki uning yordamida mualliflar jamiyatning jiddiy muammolarini ochib berishadi va kelajakda ro'y berishi kutilayotgan falokatlar, ularning insoniyat hayotiga keltirishi mumkin bo'lgan halokatidan ogohlantiradilar. Jamiyatda mavjud yoki bo'lishi mumkin bo'lgan muammolarning badiiy ifodasi orqali kitobxonga ogohlantiruvchi belgi beriladi, ya'ni odamzot kelajagidan qayg'urib, xavfdan ogoh etayotgan da'vat ifodalanadi. Ko'pincha chuqur falsafiy mazmun bilan yo'g'rilgan bunday asarlar o'quvchilarni hayot haqida fikrlariga qayta nazar solishga va voqealarni reallik bilan taqqoslashga undaydi. Shunday ekan, distopiya va ushbu yo'nalishda yaratilgan asarlarni zamonaviy ilmiy yondashuvlar asosida tadqiq etish ishning zaruriyatini belgilaydi.

ASOSIY QISM

Distopiya janr sifatida ko'pincha muallifning atrof-muhit, siyosat, din, mafkuraga yo'naltirilgan tarbiya, insonning halovatini buzuvchi va unga ruhiy azob beruvchi qutilib bo'lmas xotira muammosi, tillarning mafkuraviy o'zgarishi va o'zgartirilishi, jinoyat va jazo, urushlar, giyohvand moddalar, kastalar va odamlarning tabaqalanishi va boshqa bir qator sohalaridagi dolzarb muammolarga insonlar e'tiborni jalb qilish uchun qo'llanilgan. Zamonaviy distopik asarlar nafaqat totalitar hukumatlar va anarxizm, balki, atrof-muhitning ifloslanishi, global isish, iqlim o'zgarishi, sog'liq, fan, iqtisodiyot va texnologiya kabi mavzularni ham qamrab oladi (Young, 2011.). Darhaqiqat, XX asr – fan va texnika yutuqlari asri bo'lish barobarida, afsuski, insoniyat uchun ham moddiy, ham ma'naviy, ham siyosiy hamda ijtimoiy muammolar ko'lamini kengaytirgan yuz yillik sifatida tarixda muhrlandi. Yirik sanoat va ilmfan yutuqlari oqibatlarini bilan ortgan pessimizm kuchayib borar ekan, utopik va antiutopik asarlar qatoriga asta-sekin ogohlikka da'vat etuvchi distopiyalar qo'shildi. Bu jarayonlar kuchli tafakkur egalari hisoblanmish distopiya adabiyoti namoyandalari e'tiboridan chetda qolmadi. Distopiyaga burilish yevgenika¹ va sotsializm, ba'zida darvinizm² bilan ham chambarchas bog'liq edi. Distopik asarlarning umumiy syujeti sotsialistik inqilobga asoslanadi va bu janrdagi asarlar uchun juda keng tarqalgan mavzu inqilobning qulashi yoki uning oqibatlari edi. Jahon adabiyotshunosligi nazariyasining yirik vakili M. Baxtin e'tirofiga ko'ra, romanni janr sifatida o'rganish alohida qiyinchiliklari bilan ajralib turadi. Bu obyektning o'ziga xosligi bilan bog'liq, ya'ni roman yagona paydo bo'lgan va hali tugallanmagan janrdir. Janr yaratuvchi kuchlar bizning ko'z o'ngimizda ishlamoqda: roman janrining tug'ilishi va rivojlanishi tarixiy kunning to'liq yorug'ligida sodir bo'ladi. Romanning janriy asosi mustahkam

¹ Изох: Yevgenika (yunoncha εὐγενής – yaxshi, mehribon, olijanob) – odamga nisbatan tanlanish haqidagi ta'limot, shuningdek, uning irsiy xususiyatlarini yaxshilash usullari. Ta'limot inson genofondidagi degeneratsiya hodisalariga qarshi kurashishga chaqirilgan. Yevgenika tarafdorlari yevgeniklar deb ataladi. Ushbu ta'limot zamonaviy ma'noda Angliyada paydo bo'lgan, uning rahbari Charlz Darvinning amakivachchasi Frensis Galton edi. "Yevgenika" atamasini aynan Galton ilimga kiritdi. Galton Yevgenikani "yangi din kabi milliy ongning bir qismi" qilish niyatida edi. Саркисянц М. Английские корни немецкого фашизма. От британской к австро-баварской «расе господ» / Пер. с нем. М. Некрасова – СПб.: Академический проект, 2003. – 400 с.

² Izoh: Darvinizm – ingliz tabiatshnosi Charlz Darvin nomi bilan atalgan, tor ma'noda – evolyutsion tafakkurning yo'nalishi, uning tarafdorlari evolyutsiya masalasida Darvinning asosiy g'oyalariga qo'shiladi (ularning zamonaviy shakli, ba'zan ba'zi jihatlarni sezilarli darajada qayta ko'rib chiqish bilan). Веселов. Е.А.Дарвинизм: Учебник для педагогических вузов. – М., 1955. – 503 с.

emas va biz hali ham uning barcha plastik imkoniyatlarini oldindan ko'ra olmaymiz (Бахтин М., 1975, 447). Shunday ekan, distopik romanlar mualliflari badiiy mahoratida, ya'ni distopik jamiyatlarni tasvirlash usulida o'ziga xoslik kasb etadi.

Adabiyotshunos Antonis Balasopoulos o'z tadqiqotida distopiyalarni turlarga ajratadi va ularning o'ziga xos jihatlarni quyidagicha sanab o'tadi:

1. *Dystopias of tragic failure* (Fojiali muvaffaqiyatsizlik distopiyalari);
2. *Dystopias of authoritarian repression* (Avtoritar repressiya distopiyalari);
3. *Dystopias of catastrophic contingency* (Favqulodda vaziyatlar distopiyalari);
4. *Nihilistic dystopias* (Nigilistik¹ distopiyalar);
5. *Critical dystopias* (Tanqidiy distopiyalar) dir (Balasopoulos A., 2006, 59).

A. Balasopoulosning distopiya janrini subjanrlarga ajratishi ushbu yo'nalishda yaratilgan asarlarni yanada kengroq tahlil va talqin qilish imkonini beradi.

Adabiyotshunos Erika Gotlib "*Sharq va G'arb distopiya fantastikasi: Terror va hukm olami*" adabiy risolasida distopiyaning g'arbiy modeliga izoh berar ekan, distopik asarlarda yozuvchilar hozirgi ijtimoiy-siyosiy hayotimizdagi chegaralardan chetga chiqishlarini ayovsiz tanqid qilishni taklif qilmoqdalar va ularning kelajakdagi dahshatli oqibatlarini ko'rsatmoqdalar, degan fikrni ilgari suradi (Gottlieb E., 2001, 13). Darhaqiqat, distopik asarlarning kitobxonga berguvchi asosiy mujdasi – sodir bo'lgan yoki yaqinlashib kelayotgan xavf-xatardan ogohlantirishdir. Tadqiqotimizning ushbu faslida ingliz adiblari tomonidan yaratilgan distopik asarlar, ularning o'ziga xos va mushtarak jihatlari, distopik asarlarning yaratilish jarayonlariga, ularning yozilishiga sabab bo'lgan omillarga to'xtalishni ma'qul bildik.

XIX asrning so'nggi o'n yilligidagi distopiya adabiyotini Jorj Gerbert Uellsning (1866-1946) asarlarisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Garchi adibning barcha romanlari distopik asarlar hisoblanmasa-da, muallifning mashhur romanlari, "The time machine" ("Vaqt mashinasi", 1895) va "The Sleeper Awakes" ("Ikki asrlik uyqudan so'ng", 1910) distopiya janri rivojiga salmoqli hissa bo'lib qo'shildi.

Adibning "Vaqt mashinasi" asari distopiya adabiyotining prototipi² sifatida ko'riladi (Sargent L., 1976, 6). Asar voqealari XIX asr ijtimoiy tuzilmalari hodisalariga asoslangan bo'lib, o'sha davrdagi Britaniya sinf tuzilmasini tanqid qiladi. Yozuvchi Viktorian davriga xos bo'lgan Angliya adabiy an'analardan yiroqlashmagan holda, asarda vaqt bo'ylab uzoq kelajakka sayohat uyushtiradi. Kelajak tarixi va spekulativ evolyutsiya asari bo'lgan "Vaqt mashinasi" zamonaviy davrda adib yashab, ijod qilgan davrda tobora kuchayib borayotgan tengsizlik va tabaqaviy bo'linishlarning, insoniyat tanazzulining eng tuban ko'rinishi sharhi sifatida talqin qilinadi. Asarda adolatli, bolalarcha pokdil Eloi va yovvoyi, shafqatsiz Morlok-lar obrazlari misolida bir-biriga axloq jihatidan qarama-qarshi toifadagi insonlar gavalantirilgan. Romandagi ushbu obrazlar zamonaviy yuqori va quyi tabaqalarning uzoq avlodlaridir. Ko'p yillar Gerbert Uells adabiy merosi talqini va tahlili masalalari bilan shug'ullanib kelayo-

¹ Izoh: nigilizm (falsafa) (nihilism (/ˈnaɪ(h)ɪlɪzəm, 'ni:-/; from Latin nihil 'nothing') hayotning bir yoki bir nechta mazmunli tomonlarini inkor etishga asoslangan falsafiy ta'limotdir. Crosby, Donald A. (1998). "Nihilism". Routledge Encyclopedia of Philosophy. Taylor and Francis.

² Izoh: Prototip (yun. Prototypon – obraz asosi) – adabiy asardagi obrazning yaratilishiga asos bo'lgan shaxs. Куронов Д. Адабиётшунослик луғати. – Тошкент, 2013. – Б. 236.

tgan adabiyotshunos Patrik Porrenderning ta'kidlashicha, adib "Vaqt mashinasi" asaridagi Eloyi obrazini to'liq tashlab ketilgan irq sifatida tasvirlashi ehtimol utopik ishqiy romanlardan ilhomlanganlikdan dalolat berishi ham mumkin. Ammo, tan olish kerakki, Gerbert Uells ushbu romanda o'ta vahshiy va shafqatsiz olamni tasvirlagan (Parrinder P., 2000, 23). Uning distopik romanlari mavzulari orasida vaqt bo'ylab sayohat, inson evolyutsiyasi va texnologiyaning ishonchliligiga shubhalar kiradi. Depressiya haqidagi bu dastlabki ijod namunalari bugungi zamonaviy kitobxonlarga yaqindan tanish bo'lmasa-da, ular o'z vaqtida distopiya adabiyoti vorislari uchun ko'plab ilhomlantiruvchi mavzularni taqdim etgan.

Gerbert Uellsning "Ikki asrlik uyqudan so'ng" (The Sleeper Awakes, 1910) asari ikki yuz uch yil uxlab, batamom o'zgargan Londonda uyg'ongan, bank hisob varaqlaridagi murakkab foizlar tufayli dunyodagi eng badavlat shaxsga aylangan Graxam ismli inson haqidagi distopik romandir. Bosh qahramon o'z orzulari ro'yobga chiqqanini ko'rish uchun uyg'onadi. Biroq kelajak unga insoniyatning barcha dahshatlari va nuqsonlari bilan ko'z o'ngida namoyon bo'ladi. Asar sotsializm, inqilobga xiyonat, davlatning siyosiy elitasining fuqarolar ongini manipulyatsiya qilishda zulm va qashshoqlikdan, texnologiyadan foydalanish yo'llari kabi mavzularni qamrab oladi. Asar qahramoni Graxamning: *"I am a lone wolf, a solitary man, wandering through a world in which I have no part."*¹, deya insonlarga yuzlanishi qabohatga to'la dunyoning razil o'yinlaridan charchagan insonning qalb nolasi edi aslida. Yoki *"After telephone, cinematograph and phonograph had replaced newspaper, book schoolmaster and letter, to live outside the range of the electric cables was to live an isolated savage"*², degan iqrordan esa insoniyat bir asr oldin allaqachon texnikaning qurboni bo'la boshlaganligini anglash mumkin. Insonning komilligi belgisini, "insoniya zamoniya" kishisining qimmatini adib, avvalo, uning ma'naviy quvvatida ko'radi, aqlning qimmatini esa uning inson ma'naviy yuksalishi uchun qay darajada xizmat qilishi bilan belgilanadi (Саидов У., 2004, 90) .. Shuning barobarida, Gerbert Uellsni ham o'z zamonasining donishmand adibi deyish mumkin. Uning badiiy asar yaratishdan tortib, undagi badiiy unsurlarning mohirlik bilan qo'llashi, adabiyot olamida hech kimnikiga o'xshamagan shakl va mazmunga ega asarlari hali ko'plab tadqiqotchilar va munaqqidlar diqqat markazida bo'ladi, tahlil qilinadi.

Ingliz adabiyotida distopik romanlar bilan bir qatorda distopik hikoyalar ham muhim ahamiyat kasb etadi va bunday asarlar ibtidosi hisoblangan hikoyalardan biri – Edvard Morgan Forsterning (1879-1970) "The Machine Stops" (Mashina to'xtaydi, 1909) hikoyasi hisoblanadi. Asar voqealari yer ostida yashovchi insonlar va o'z ehtiyojlarini ta'minlash uchun ulkan mashinaga tayanadigan dunyoda sodir bo'ladi. Odamlar tezkor xabar almashish uchun hozirgi davrda ommalashgan internetga o'xshash texnologiya turidan aloqa vositasi sifatida foydalanadilar. Forster o'zining "Qisqa hikoyalar to'plami" (Collected Short Stories, 1947) asarining muqaddimasida "Mashina to'xtaydi" – Gerbert Uellsning oldingi fazolaridan biriga munosabatim", deb so'zboshi qoldiradi. Bundan shu anglashiladiki, adib Gerbert Uells ijodi-

¹ Tarjima: "Men yolg'iz bo'riman, yolg'iz inson. Bu dunyoda menga o'rin yo'q, adashib yuribman" (Tarjima muallifga tegishli) Wells, H.G., The Sleeper Awakes. 2006, Penguin Classics, New York. – P. 10.

² Tarjima: "Telefon, kinematograf, fonograf gazeta, kitob va maktub o'rni egallagandan so'ng, elektr simlar orasida yashash - qafasga tashlangan yirtqich kabi yashashdir." (Tarjima muallifga tegishli) Wells, H.G., The Sleeper Awakes. 2006, Penguin Classics, New York. – P. 144.

dan ilhomlanib, distopik hikoya yozishga bel bog‘lagan, tan olish kerakki, adabiyot tarixida ta’sirchan distopik hikoya mualliflarining biriga aylangan. Faqatgina Gerbert Uellsning siyosiy qarashlaridan farqli o‘laroq, Forster “Mashina to‘xtaydi” distopik hikoyasida texnologiyaning o‘zini nazorat qiluvchi kuch sifatida ko‘rsatadi. Shveysariyalik adabiyotshunos va munaqqid Piter Silning fikriga ko‘ra, *“The Machine Stops” helps us as a warning from the past, that downplaying the signs of destabilizing disruptions is an invitation to work even harder on the solutions of the current challenges*” (Seele P., 2021, 431), ya’ni *“Mashina to‘xtaydi” bizga o‘tmishdan ogohlantiruv mujdasi sifatida yordam beradi. Hayotimizni izdan chiqishga olib keluvchi omillarni zaiflashtirish, hozirgi davr muammolarini hal qilishda ular ustida yanada qattiqroq ishlashga chorlaydi*”. (Tarjima muallifga tegishli) Darhaqiqat, Forster hikoyasida bashorat qilingan globallashuv, internet, videokonferensiya, ommaviy axborot, ijtimoiy masofa saqlash va XXI asr voqeliklarini aksariyat jihatlarini aniq badiiy tasviri hozirgi zamon o‘quvchisini hayratga soladi. Ayniqsa insoniyat tarixida dahshatli iz qoldirgan 2020-yil COVID-19 pandemiya voqealari bundan bir asr oldin “Mashina to‘xtaydi” asarida badiiy tavsifini topganligi Forsterning adabiy olami teranligidan va kelajakni his qiluvchi kuchli tafakkur egasi bo‘lganligidan dalolat beradi.

Jahon adabiyotining yirik distopik asari namunalaridan biri hisoblangan Yevgeniy Ivanovich Zamyatinning “Biz” (Мы, 1921) romani tahliliga to‘xtalib o‘tish joiz, zero, yozuvchining mazkur asari jamiyatning butunlay mantiqsizlikka asoslangan va mexanik tizimlardan keyin modellashirilgan post-apokaliptik kelajakni tasvirlaydigan distopik asardir. Qolaversa, muallifning “Biz” romani u bilan bir zamonda, lekin boshqa makonlarda yashab, ijod qilgan adiblarning ilhom manbayi bo‘lib xizmat qilgan. Asar 1921-yilda yozilgan bo‘lsa-da, So‘biq Sovet Ittifoqi hukmron doiralari tomonidan chop etish taqiqlangan edi. Ye.I. Zamyatin Sho‘roviylar davlati uchun har doim “muammoli” yozuvchi bo‘lgan, sababi adib boshqa hamkasb qalamkashlar singari buyurtma asosida asar yozmagan va o‘tgan asrning 80-yillari oxiriga qadar vatanida oshkor qilinishi keskin taqiqlangan haqiqatni o‘sha davrlardayoq aytishni afzal ko‘rgan. Adib yashab, ijod qilgan tarixiy davrga nazar soladigan bo‘lsak, adibning naqadar og‘ir sharoitda, ijodkorlarning hattoki uy-xayollari ham nazorat ostiga olingan bir tuzumda distopik asar yozishga musharraf bo‘lganligiga amin bo‘lamiz. Adabiyotshunos Qozoqboy Yo‘ldoshev mustabid tuzum ijodkorlari asarlari xususida quyidagicha e’tirof beradi: *“Mana shunday sharoitda haq so‘zni aytadigan, jamiyatda yuz berayotgan voqea-hodisalarni rasmiy siyosat talablariga emas, balki insoniy mantiqqa muvofiq yo‘sinda izohlaydigan haq so‘zga bo‘lgan ulkan tashnalikni asl iste’dod egalari tomonidan aytilgan chin so‘zgina qondirishi mumkin edi. Jamiyatning ko‘pchilik a‘zolari ana shunday jasoratli ijodkorlardan chin badiiy so‘zni eshitishga mahtal edilar. Bunday san’atkorlarning asarlari mafkura xizmatida bo‘lgan rasmiy ta’lim-tarbiya, ilm, adabiyot va siyosatdagi yolg‘onlarga zid o‘laroq, odamlarning dil yaralariga malham bo‘lardi”* (Ўйлошев Қ., 2023, 25). Asar ilk bora 1988-yilda to‘liq roman ko‘rinishida nashr etilib, kitobxonlar e’tiboriga taqdim etilgan. Inqilobdan keyingi Sovet Ittifoqida jamiyatda ulkan o‘zgarishlar ro‘y berayotgan *“marksizmning utopik maqsadlaridan ilhomlangan, ammo ... umuman utopik bo‘lmagan sharoitlarni yaratuvchi”* distopiya namunasidir (Booker M., 1994, 25). Zamyatinning “Biz” va Oruellning “1984” romanlarining aksariyat xususiyatlari bir-biriga juda o‘xshash. Adabiyotshunoslarning fikricha, Jorj Oruel (Erik Artur Bler) “1984” romanini yozganida Yevgeniy Zamyatinning “Biz” asari ta’sirida

bo'lgan (Booker M., 1994; Claeys G., 2016; Davis L., 1999). Kit Buker "Mashina to'xtaydi", "Biz" va "A'jib yangi dunyo" asarlari dunyoning "Real dunyodagi jamiyatlarni tanqid qilish ko'lami bilan ajralib turuvchi distopik matnlar" ekanligini ta'kidlaydi (Booker M., 1994, 27). Tenglar jamiyati haqidagi ushbu romanda inson shaxsiyati raqamlarga tenglashtiriladi. Ushbu jamiyatda insonlarning kiyim-kechagidan tortib, his-tuyg'ularigacha nazorat ostiga olingan. Asar roviysi D-503 hikoya so'nggida o'ta muhim haqiqatni tan oladi: *"И я надеюсь – мы победим. Больше: я уверен – мы победим. Потому что разум должен победить"*¹. Shunday qilib, "Biz" romani muallifi Zamyatin Yevgeniy Ivanovich XX asr rus va Yevropa adabiyotida yangi yo'nalish – distopiya janrining asoschisi bo'ldi va ortidan ko'plab distopiya adabiyoti vakillarini ergashtirdi.

Distopiya adabiyotining yana bir namoyandasi Antoni Berjessdir. Adibning 1962-yilda chop etilgan "A clockwork orange" (Burama soat, 1962) romani yoshlarning haddan tashqari zo'ravonligi submadaniyatiga² ega bo'lgan kelajakdagi Angliyada bo'lib o'tadi va qahramonning o'z fe'l-atvorini o'z xohishiga ko'ra o'zgartirish niyatida bo'lgan davlat bilan kechinmalari haqida hikoya qiladi. "Burama soat" asari o'sha paytda ko'hna ingliz diyoridagi dengiz bo'yida joylashgan Xov shahrida yozilgan. Asar muallifi Berjess xorijdagi ko'p yillik faoliyatidan so'ng Britaniyaga qaytib keladi va Ona Vatanida ko'p narsalar o'zgarganining guvohi bo'ladi. Angliyada voyaga yetmaganlar bilan bog'liq jinoyatlar avj olgan va odamlarda bunday jinoyatlardan qo'rquv hukmron edi. Adibning ta'kidlashicha, romanni yozishga sabab bo'lgan asosiy omil – uning birinchi rafiqasi Linning Ikkinchi Jahon urushi paytida Angliyada mast amerikalik harbiylar to'dasi tomonidan kaltaklanib tahqirlangani, oqibatda juvonning homilasidan ayrilgani edi. Bu voqea yosh juftlikka qattiq ta'sir qiladi va alaloqibat yozuvchi real voqeaga asoslanib, distopik asar yozishga jazm qiladi. Asar ma'lum vaqt hukumat va uning arboblari tomonidan tanqidga uchrab, kitob holda chop etishga qat'iy cheklovlar o'rnatiladi. Aksariyat munaqqidlar Antoni Berjessni romandagi salbiy qahramon Aleksni o'sha zamon yoshlariga namuna qilib ko'rsatganlikda ayblaganlar.

Antoni Berjess hayoti va ijod faoliyatini tadqiq qilgan AQShlik olim Jeffri Agler: *"Berjessning ushbu romani mutolaa qilayotgan kitobxonning bir necha o'rinlarda bezovtalik va asabiylashishiga sabab bo'ladi. U bizga yovuzlikni aniqroq tasvirlaydi, o'z o'rnida unga qarshi turishimiz uchun undan-da ulkanroq yovuzlikni taqdim etadi. U bizni ro'paramizda silliq, ammo xavfli qiyalik borligi haqida ogohlantiradi. Antoni Berjess, agar biz zo'ravonlarning jinoyat qilishlariga shart-sharoit yaratib bersak, u holda butun jamiyatning ahvoli tang bo'lishini ko'rsatib bera oldi"*, deb asar haqida xulosa yasaydi (Aggeler G., 1979, 245). Darhaqiqat, olim ta'kidlaganidek, "Burama soat" asari qahramoni Aleks va uning jinoiy to'dasidagi yigitlar amalga oshirgan jinoyatlar, buzg'unchiliklar shu qadar dahshatliki, beixtiyor Antoni Berjess bunday razolat olamini qanday yaratdi ekan, degan xayolga boradi

¹ Tarjima: Umid qilamanki, biz g'alaba qozonamiz. G'alaba qozonishimizga iymonim komil. Sababi, ong g'olib bo'lishi kerak. (Tarjima muallifga tegishli.) Замятин Е.И. Мы. – Москва, Издательство АСТ, 2022. – С. 223.

² Izoh: Submadaniyat (lotincha: sub "ost" va madaniyat) jamiyatshunoslik, antropologiya va madaniyatshunoslik atamasi bo'lib, jamiyat madaniyatining keskin farqlanuvchi bir qismini anglatadi. Submadaniyat ichida o'ziga xos kiyinish, jargon, xatti-harakat va boshqa madaniy normalar bo'lishi mumkin. Submadaniyatlar milliy, demografik, professional, geografik va boshqa asoslarda shakllanishi mumkin. Bundan tashqari yoshlar orasidagi submadaniyatlar alohida ajratiladi. Грицанов А.А., Абушенко В.Л., Евелькин Г.М., Соколова Г.Н., Терещенко О.В. Энциклопедия социологии /– Мн.: Книжный Дом, 2003. – С.1312. – (Мир энциклопедий)

inson. Modomiki, adabiyotshunoslikdagi biografik va psixologik metod tamoyillariga suyanar ekanmiz, muallifning rafiqasi bilan sodir bo'lgan o'sha mash'um kun va buning dahshati adib ongida iztirobli xotiralar sababchisi ekanligini anglash qiyin emas.

Tadqiqotchi Bobbi Nyuman esa Berjessning "Burama soat" asarini iroda erkinligi haqidagi g'oyalarining to'g'ridan-to'g'ri tavsifi sifatida talqin qilinishi, ammo repressiv davlat xulq-atvor aralashuvini qabul qila olmasligini bayoni sifatida o'qilishi mumkinligini ta'kidlaydi (Newman B., 1991, 61-70). Asar hukumatning o'z fuqarolari turmush-tarzini, hat-toki ularning shaxsiy fikr-mulohazalarini nazorat qilishi, oqibatda esa bu qanday ayanchli oqibatlarga olib kelishining badiiy ifodasi deb talqin qilinishi mumkin.

Adib "Burama soat" asarida inson tabiatining nozik qirralarini isloh qilish uchun "distopiya" tushunchasidan foydalanadi. Antoni Berjessning fikricha, inson tabiatida o'z axloqi borasida shaxsiy qarorlar qabul qilish qobiliyati mujassam. Aslini olganda, distopik asarlar an'analariga ko'ra, adolatli, haq yo'ldan ko'ra osonni tanlaydigan hukumat, shaxs erkinligi ustidan davlat nazoratini birinchi o'ringa qo'yadigan jamiyat g'oyalaridir. Adib asar hikoyasini kitobxonga totalitar jamiyatni o'zining dastlabki shaklida tasvirlash orqali taqdim etadi, so'ngra bu jarayonlarni yosh va ehtirosli antiqahramonga qanday ta'sir qilishini ko'rsatadi.

Oldos Haksli (1894-1963) va Jorj Oruellning yashab ijod qilishi XX asrning birinchi yarmida, tarixda ikki yirik va mudhish urush sodir bo'lgan, fashizm va kommunizm kabi totalitar tuzumlar davriga to'g'ri keldi. Bu davrda xalqlar zulm ostida yashashiga qaramay, fan bilan bir qatorda texnologiya jadal sur'atlarda rivojlanib borar edi. Ushbu og'ir va tushkun vaziyatlar iskanjasida Haksli va Oruell adabiyot olamidagi ikki yirik durdona, ikki asosiy distopik asarni yozdilar: "Brave New World (Ajib yangi dunyo, 1932) va "1984" (1984, 1949). Bu asarlarda yurt va millatning kelajagi haqidagi qo'rquv va xavotirlar, agar dunyo xuddi shu tarzda beqaror rivojlanishda davom etsa nima bo'lishi mumkinligi xususidagi bashoratlar tasviri aks etgan edi. Ular ko'plab adiblar, adabiyotshunoslar, munaqqidlarni ilhomlantirgan distopik asar durdonalari hisoblanadi. Oldos Hakslining "Ajib yangi dunyo" asari texnologik va ilmiy yuksalishning fojiali oqibatlari haqida so'zlovchi asardir. Hakslining pessimistik tasvirlari o'sha davrning boshqa ko'plab romanlariga qaraganda, siyosiy mafkuraning hokimiyatga kelishi qo'rquvi zamiriga qurilgan. Adabiyotshunos G. Kleysning fikriga ko'ra, "Haksli uchun eng makkor dushman ongni boshqarish usullarini reklamaga, siyosatga qo'llash, haqiqat tuyg'usini buzish va xudbinlik va gedonizmni¹ kuchaytirish edi" (Claeys G., 2010, 117). Uning boshqa hadiklari orasida dunyo aholisining haddan tashqari ko'payishi va giyohvand moddalar xavfi ham bor edi. Asarda fuqarolari aql-idrokka suyanuvchi, ijtimoiy iyerarxiya tartibi qaror topgan futuristik butunjahon mamlakati to'g'risida hikoya qiladi. Unda reproduktiv texnologiyalar, uyqudagi ta'lim, ruhiyatga ta'sir va shartli reflekslarni shakllantirish sohalaridagi ulkan yutuqlar yordamida distopik jamiyat yaratiladi. Jamiyatning bunday insonni tahqirlovchi g'oyalariga asar bosh qahramonigina qarshi boradi. "Ajib yangi dunyo" romani tengsizlikka asoslangan, texnologik rivojlangan kelajak olamni taftish qiladi. Bu olamda insonlar avtoritar boshqaruv tizimiga xayrixoh bo'lishi va unga bo'ysunishi uchun genetik yo'l bilan

¹ Izoh: Gedonizm – inson mavjudligining ma'nosini belgilaydigan axloqiy ta'limot bo'lib, u insonni o'rab turgan hamma narsadan zavqlanishning uzluksiz istagiga asoslanadi. Inson o'zini shunday tutadiki, u jismoniy, axloqiy jihatdan go'yo maksimal baxtga erishgan. Лосев А.Ф. История античной эстетики. Софисты. Сократ. Платон – М.: ООО «Издательство АСТ»; Харьков: Фолио, 2000. – 128 с.

ko'paytiriladi. Ijtimoiy jihatdan hayotga moslashtiriladi hamda dori-darmonlar bilan kuchsi-zlantiriladi. Bularning hammasi insonning g'ururi va ozodligidan, insoniylik qiyofasi va qal-bidan mosuvo qiladi. Benazir iste'dod egasi Oldos Haksli bir vaqtning o'zida ham adib, ham ruhshunos, ham inson tabiati va taraqqiyotining eng yorqin taftishchilaridan biri edi. Uning distopik asari – "Ajib yangi dunyo" millionlab kitobxonlarni hayrat va vahimaga soldi, bizni ogohlantiruvchi, o'yga to'ldiruvchi ajoyib badiiy asar o'laroq, bugungi kungacha o'z ahami-yatini yo'qotmadi. 1930- yilgi fashizm bulutlari soyasi ostida yozilgan ushbu asar nafaqat o'sha davr jamiyatlariga, balki ommaviy ko'ngilxushlik, texnologiya, tibbiyot, farmatsevtika, san'at va elitaning yashirin ta'siri hukmronlik qilayotgan XXI asr dunyosiga ham murojaat qiladi (Davis L., 1999, 205-214).

Ikkinchi jahon urushidan keyin yanada ko'proq distopik romanlar yaratildi. Ushbu dis-topiya asarlari siyosiy dunyoqarash bilan o'zaro bog'langan edi: Ikkinchi jahon urushining tugashi barobarida yaqinlashib kelayotgan Uchinchi jahon urushi va uning ayanchli oqibat-larini bashorat qiladi, uning ortidagi qo'rquvni ifodalaydi.

Aksariyat asarlar ham utopiya, ham distopiya elementlarini uyg'unlashtiradi. Bizning dunyomizdan kuzatuvchi boshqa joyga yoki vaqtga sayohat qiladi va muallif ideal deb hiso-blagan bir jamiyatni, boshqasi esa bashorat qilingan eng yomon manzaralarni ko'radi. Oldos Hakslining mashhur "Ajib yangi dunyo" asarida Budda falsafasi va G'arb texnologiyasining yutuqlari birlashtiriladi va neft kompaniyalari ustunligi, uning halokatli oqibatlari badiiy ifo-da etiladi. Adabiyotshunoslarning ta'kidlashiga ko'ra, Oldos Hakslining "Ajib yangi dunyo" va Jorj Oruellning "1984" romanlarida Gerbert Uells distopik romanlarida qo'llanilgan badiiy unsurlar mavjud (Booker M., 1994; Davis L., 1999).

Ikkinchi jahon urushidan keyingi davr aksariyat kitobxonalarning eng buyuk distopik romani deb hisoblagan – Jorj Oruellning "1984" romani yaratildi. Oldingi distopik roman-lar bilan qiyoslaganda, J. Oruell dunyosi yanada yorqinroq va ishonarliroq edi. "Ajib yan-gi dunyo"dan farqli o'laroq, Jorj Oruellning "1984" asari totalitar tuzumning shafqatsizlik ko'lami va ulkanligi oshkor bo'lganidan keyin yozilgan" (Davis L., 1999, 210). Shu o'rinda muhim bir fikrni bayon qilmoqchimizki, asr osha dunyo adabiyotshunosligida durdona asar sanalib kelinayotgan Jorj Oruellning "1984" romani Sobiq Sovet Ittifoqida kedkin tanqidga uchraydi. Asarni kitobxonlarga taqdim qilishning har qanday yo'liga oshkora va pinhona to'siqlar o'rnatiladi. Roman voqelikning barcha jabhalarini, jumladan, yagona partiya orqali insonlar ongini boshqaruvchi va nazorat qiluvchi totalitar boshqaruv olib kelgan ayanchli oqibatlarini hikoya qiladi. Shuni ta'kidlash kerakki, roman dunyo adabiyotida olamshumul rezonans uyg'otdi. Asar voqealari Okeaniya, doimiy urush holati, aholisi ong manipulyatsi-yasi orqali boshqariladigan davlatda sodir bo'ladi. Katta og'a (asardagi obraz) va kundalik ikki daqiqa nafrat keng tarqalgan o'z-o'zini nazorat ostida qoldirish kayfiyatini beradi: "*Partiya a'zosi tug'ilganidan o'lgunicha Fikr politseysining kuzatuvida yashaydi. Hatto yolg'iz qolganda ham u o'zining yolg'izligiga ishonchi komil bo'lolmaydi. U qayerda bo'lmasin, uyg'oqmi yoki uxloq, ishlayaptimi yoki dam olayaptimi, hammomdami yoki tushakda – uni kuzatishlari mumkin, u esa bundan bexabar bo'ladi. Uning hech bir harakati e'tibordan chetda qolmaydi. Uning do'stlari, uning qiziqishlari, uning xotini va bolalariga muomalasi, yolg'izlikdagi yuz ifodasi, uyqusida bosinqirab aytgan so'zlari, hatto tanasining o'ziga xos harakatlari – hammasi sinchkovlik bilan o'rganiladi*" (Опыэл Ж. 2020). Adabiyotshunos Ba-

hodir Karim janrlar xususida fikr yuritar ekan, har qanday holatda yoki sharoitda ham eng asosiy masala muallif iste'dodiga borib taqalishini ta'kidlaydi: *"Umuman olganda, har qanday janr, har qanday yo'nalishda go'zal asarlar yozish mumkin. Buning uchun istakning o'zi yetarli emas, albatta; eng tanqis ne'mat – iste'dod kerak"* (Karim B., 2016, 30). J.Oruellning iste'dodi va retrospektiv qarash qobiliyati u tasvirlagan ulkan totalitar dunyoning mukammalligiga muhim hissa qo'shdi. Adib "1984" asarini yozar ekan, o'z davridagi va keyingi rivojlanishini batafsil bayon etishga urinib ko'rdi va shunday dedi: *"Men asarimda ta'riflayotgan jamiyat, albatta, paydo bo'lishini istamas edim, lekin aminmanki, shunga o'xshash nima-dir paydo bo'ladi. Men totalitar g'oyalar hamma joyda, jumladan, ziyolilar ongida ildiz otganiga ham ishonaman va bu g'oyalarni ularning mantiqiy oqibatlari nuqtayi nazaridan bayon etishga harakat qildim"* (Orwell S., 1968, 502). Asarda hammasi batafsil tasvirlangan: dunyoning uchta ulkan kuchga bo'linishi, ijtimoiy tabaqalanish, iqtisodiyot, kuzatuv tizimi, kastalar, asar qahramoni Uinstonning bunday shafqatsiz tizimdagi kundalik hayoti, qoidalarini buzganlik uchun jazolar, til ustidan nazorat va nihoyat, inson ongi nazorati.

Yurtimiz mustaqillikka erishganidan so'ng, hukumatimiz tomonidan olib borilayotgan odilona siyosat tufayli o'zbek kitobxonlari Jorj Oruellning "1984", Oldos Hakslining "Ajib yangi dunyo" asarlarini o'zbek tilida o'qish baxtiga muyassar bo'lishdi.

Postmodernizm davrida distopiya adabiyoti Oruellcha ruhda davom etadi. An'ana, ya'ni kelgusi o'n yilliklarda rivojlanishni taqiqlash natijasida yuzaga keladigan real va aqlga sig'adigan olamlarni yaratdi. Buker pessimizmning kengayib borayotgan tabiati haqida qo'shimcha izoh beradi: "Agar distopiya adabiyoti, asosan, utopik ideallarga nisbatan shubha bilan yo'g'rilgan bo'lsa, demak, postmodern distopiyasi ham xuddi shunday shubha bilan yo'g'rilgan. Balki bu shubhani haqiqatda isbotlash mumkindir" (Booker M., 1994, 141). Olimning fikridan ayonki, distopiya adabiyoti insonlar tasavvur qilishi mumkin bo'lgan, lekin o'zlari uchun xavfli real dunyoni badiiylkdagi in'ikosidir.

Distopiya adabiyotining XX asr oxiri – XXI asr boshlaridagi namunalariga yuzlanar ekanmiz, shubhasiz, Kadzuo Isiguroning ushbu janrda yozilgan asarlari diqqat markazimizda bo'ladi. Zero, adibning distopiya olami o'ziga xos va betakrordir.

XX asr oxiri va XXI asr boshlari Buyuk Britaniya adabiy manzarasini Kadzuo Isiguro ijodisiz tasavvur qilish imkonsizdir. Kadzuo Isiguro – ingliz tilida ijod qiluvchi asli yapon millatiga mansub ijodkor. Adib 1954-yilning 8-noyabrida Yaponiyaning Nagasaki shahrida tavallud topgan. Yuqorida bayon etilgan distopik asar turlaridan shuni anglash mumkinki, ularning barchasida o'ziga xos distopik asar elementlari, badiiylk mezonlari ustunlik qiladi. Bu o'ziga xoslik distopik asar turlarini bir-biridan farqlashda murakkablik tug'dirmaydi. Binobarin, Kadzuo Isiguro va uning distopik asarlarida ham ta'kidlab o'tilgan klassik va zamonaviy distopiyalarning muayyan badiiy unsurlari mavjud. Adibning "Never Let Me Go" ("Meni qo'yib yuborma", 2005) va "Klara and the Sun" ("Klara va quyosh", 2021) romanlarini adabiy janr tamoyillari nuqtayi nazaridan tahlil qilsak, ularda **fojiali muvaffaqiyatsizlik distopiyalari** turi elementlari ustunlik qiladi.

2005-yilda adibning "Meni qo'yib yuborma" ("Never Let Me Go") distopik romani dunyo yuzini ko'rdi. Asarda 30 yoshli ayol Ket X.ning g'ayrioddiy maktab-internatdagi bolaligi va voyaga yetganda u va do'stlari bilan sodir bo'lgan voqealar haqidagi xotiralari tasvirlangan. 1950-yillarda boshlangan inson tana a'zolari transplantatsiyasi uchun tirik organ

donorlarini yaratish uchun odamlar klonlanayotgan XX asr oxirida Buyuk Britaniyadagi sodir bo'lgan distopik voqea kitobxon ko'z o'ngida asta-sekin gavdalanadi. Ketni va uning inter-natdagi do'stlari esa ana shunday donorlardir. Donor bo'lishdan oldin ularning barchasi bi-roz muddat "g'amxo'r" sifatida ishlaydi va allaqachon donorga aylanganlarga "g'amxo'rlik" qiladi, ularni qo'llab-quvvatlaydi, ruhiy madad beradilar. Ilmda mavjud struktural metod an'analarga ko'ra, Kadzuo Isiguroning badiiy asar yozishdagi o'ziga xos uslubi tahlil qilina-digan bo'lsa, u hech qachon syujet tizimini tezda ochiqqlamaydi va boshqa asarlarida bo'lgani kabi, asarda haqiqat darhol aniq bo'lmaydi, aksincha, asta-sekin, ishoralar orqali ochiladi. Muallif dastavval butun boshli asarni mayda qismlarga bo'ladi va ularni birin-ketin birlashti-radi. "*Asar o'z farovonligimizni boshqalar hisobiga qanday ta'minlashimiz haqida bo'lib, bu bolalar butun insoniyat salomatligi uchun tashlangan qurbonlikdir*", deydi adiba Margaret Etvud "Gardian" jurnaliga bergan intervyusida (<https://www.theguardian.com/books/2021/feb/20/my-favourite-kazuo-ishiguro-margaret-atwood-ian-rankin-sarah-perry>). Darhaqiqat, asar roviysi Ketni va uning do'stlarini belgilangan vaqti soati kelib qurbonlik "o'chog'i"ga tashlanishi va bu jarayonlar ortida hukumat elitasi, davlat boshqaruvi rahbarlari va bir qator nomdor shaxslarning turganligini anglash mumkin. Insoniylik jamiyatida yurt boshqaruvini o'z nazoratiga olib, undan razolat yo'lida foydalangan hukumat rahbarlari va ular qurgan jamiyatni haqiqiy distopik jamiyat deb atash mumkin.

Isiguroning "Meni qo'yib yuborma" romani kitobxonlar tomonidan takror va takror mutolaaga sabab bo'ldi, inchunin, asar, avvalo, tanqidiy tasavvurni uyg'otadi, qolaversa o'quvchini to'g'ri o'ylashga va asarning ma'nosi haqida xulosa chiqarishga undaydi. Adib-ning asari futuristik vaqt mintaqasi va insoniyat kelajagiga qiziqish elementi bo'lgan *yengil distopiya* roman sifatida ko'riladi. Shvetsiyalik adabiyotshunos Gabriyella Griffin buning sa-babini "Meni qo'yib yuborma" asari murakkab ilmiy tilda yozilmaganligini, balki oddiy va sodda tildan foydalanilganligini sabab qilib ko'rsatadi (Gabriele G., 2009). Adibning ushbu asari boshqa distopik asarlardan farqli o'laroq, maxsus ilmiy atamalar va iboralardan xoliligi bilan ajralib turadi. Qolaversa asarda inson ta'bini xira qiluvchi jinoyat, buzg'unchilik, qotil-lik sahnalari yo'q.

Kadzuo Isiguroning "Meni qo'yib yuborma" distopik asari inson hayotining umum-lashtirilgan mukammal metaforasi sifatida yaratilgan. Asar syujeti, falsafiy matnlar, qahra-monlarni o'zimizga o'xshamasligi bizning hamdardligimizni uyg'otadi. Asar qahramonlari uchun "xayriya" qilish vazifasi oddiy odamlar uchun hayotning oxirida o'lim muqarrarlighi bi-lan bir xilga o'xshaydi. Faqatgina farq shundaki, oddiy insonning hayotida muqarrar o'limni oldindan ko'rish imkoni beriladi, katta vaqt maydoni, turli tanlovlar bilan uyg'unlashadi. Oddiy insonda hayotdan keragicha zavqlanib qolish, o'zining sevimli kasbiga ega bo'lish, oila qurish, farzandlar ko'rish va ularning kamolidan bahramand bo'lish kabi ustun fenomen-lar mavjud.

Adibning so'nggi "Klara va quyosh" ("Klara and the Sun") distopik romani sun'iy intellekt tilidan hikoya qilinib, u ko'p mavzularga urg'u beradi, jumladan, *inson va insonga o'xshashlik nima, yolg'izlik, xurofot, hissiyot, umid, ota-ona va farzand munosabati, shaxsiy o'ziga xoslik va nihoyat o'lim*. Asarning tili sodda, go'yo bola tilidan oddiygina hikoya qilin-gan, ammo uning ostida qorong'u oqimlar bilan to'liqlanadi.

"Klara va quyosh" asari kelajak jamiyatida sodir bo'ladi, u yerda badavlat odamlar

aqlli bolalarni yetishtirish uchun irsiy muhandislik amaliyotidan foydalanishga muvaffaq bo'lishadi. Biroq axborot texnologiyalarining rivojlanishi ushbu oliynasab bolalar o'rtasida aloqa yo'qligi sababli sun'iy do'stlarga bo'lgan ehtiyojni tug'diradi. Asar roviysi Klara ana shunday sun'iy intellektlaridan biri bo'lib, uning insoniy do'sti esa irsiy muhandislik muolajasi oqibatida noma'lum darddan aziyat chekayotgan Jozi ismli o'smir qizdir. Roman *sevgi, ota-ona va farzand munosabatlari, sodiqlik, qurbonlik, o'tmish, retrospeksiya, afsus-nadomat, sinfiy tabaqalanish, ijtimoiy o'zgarishlar* kabi mavzularni o'z ichiga olib, bosh qahramon Klara insoniyatni umri davomida anglashga intiladi.

Kadzu Isiguro ijodiga bag'ishlangan tadqiqotlardan ma'lumki, adibning 1989-yilda yaratgan "Kunning qolgan qismi" (The Remains of the Day) romani adabiyotshunoslar tomonidan shu kungacha tarixiy-realistik asar deb talqin qilib kelingan. Romanning janr xususiyati, kompozitsion qurilishiga ko'ra bu fikr asosli bo'lishi mumkin. Ammo adabiyotshunoslarning e'tiboridan chetda qolib ketayotgan bir jihat borki, romanning bosh mavzusi urush va uning ortidan jamiyatda paydo bo'lgan yana bir qator muammoli masalalar, jumladan, *fashizm, xalqning tabaqalanishi, millatchilik, ishsizlik, jamiyat siyosiy jarayonlari xalqning oliy tabaqa insonlari orqali boshqarilishi* kabilardir.

Asar *qadr-qimmat, ulug'vorlik, sodiqlik, o'tmish, retrospeksiya, afsus-nadomat, sinfiy tabaqalanish, ijtimoiy o'zgarishlar, havaskor siyosatchilar, o'z-o'zini aldash* va eng ahamiyatli, *urush* mavzularini o'z ichiga olib, bosh qahramon Stivensning behuda yashab o'tilgan umr yo'liga ishora qilinadi. Roman syujeti qahramonning zaif tomonlari va noto'g'ri mulohazalari atrofida qurilgan. Kadzu Isiguro "Kunning qolgan qismi" asarida qadr-qimmat, pushaymonlik va sadoqat mavzularini ta'kidlash uchun ohang, esdalik, ramziylik va bashorat kabi adabiy usullardan foydalanadi.

Antonius Balasopousning tadqiqot ishida turlarga ajratilgan distopiya asarlarini o'rganib chiqish barobarida shunga amin bo'ldikki, olim inson omilini alohida turga ajratmagan, chunonchi adabiyot tarixida shunday asarlar borki, ularda inson o'z xotirasi, o'tmishi bilan kurashishi markaziy o'rinni egallaydi. Asar qahramoni haqiqatni tan olgisi kelmaydi yoxud hammaga ravshan haqiqatdan ko'z yumadi. Aslida eng katta fojia – insonning haqiqatdan tonishi. Biz tadqiqotimizda distopik asarlarning oltinchi guruhiga **inson fojiasi distopiyasi** turini kiritdik. Demak, distopiya asarlari falokat, fojia yoki tanazzul belgilari mavjud bo'lgan dahshatli olamning tasviridir. Agar distopiya romanlarida voqealar sodir bo'lgan yoki yaqin kelajakda sodir bo'lishini inobatga oladigan bo'lsak, biz tahlilga tortayotgan adibimiz Kadzu Isiguroning "The Remains of the Day" ("Kunning qolgan qismi") asari vaqealari o'tmishda sodir bo'lgan, lekin muqarrar tanazzul va xotira azoblari bilan yo'g'rilgan hikoyadur. Muallifning ushbu asarini distopik asar janr xususiyatlari asnosida tahlil qilganimizda, *bosh qahramon orqali shaxs va jamiyat o'rtasidagi nosog'lom muhit, ziddiyatlar, sinfiy tuzilish, tabaqalanish va nihoyat urush* mavzulari mavjudligining guvohi bo'ldik. Shu bois, adabiyotshunoslikda ilk bora adibning "Kunning qolgan qismi" romanini badiiyati "**distopik roman**" maqomida o'rganildi, tahlil va talqin qilindi.

Adibning "Never Let Me Go" ("Meni qo'yib yuborma") va "Klara and the Sun" ("Klara va quyosh") asarlari vaqealari noma'lum kelajakda sodir bo'ladi va ularni **fojiali muvaffaqiyatsizlik distopiyalari** turiga kiritdik.

XULOSA

Distopiya adabiyotida azob va sitamlarga bardosh berayotgan xalq irodasi, ezilgan, toptalgan qalb g'alayoni, ozodlikni, xurlikni qo'rsagan ong talvasasi, chorasizlikdan, nochorlikdan o'zlikka qarshi borgan vijdon aksi o'z ifodasini topadi. Ingliz distopiya adabiyotining yirik vakillari Gerbert Uells, Edvard Morgan Forster, Oldos Haksli, Jorj Oruell – distopik roman mualliflari o'z asarlarida hayotiy haqiqatlarni badiiy unsurlar orqali ta'sirchan va hayotiy haqiqatga sodiqlik mezonini asosida ifodalashga, shu orqali kitobxon qalbiga yetib borishga harakat qildilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Жорж Оруэлл. 1984. Таржимон: Карим Бахриев. – Тошкент: Nihol, 2020. – 296 б.
2. Олдос Хаксли. Ажиб янги дунё. Таржимон: Рафик Ўзтурк. – Тошкент: Ниҳол, 2021. – 258 б.
3. Карим Б. Рухият алифбоси. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2016. – Б. 30.
4. Саидов У. Европа маърифатчилиги ва миллий уйғониш. – Т.: Шарқ, 2004. – Б. 90.
5. Йўлдошев К. Эрк ва исён руҳи аск этган дoston. //Жаҳон адабиёти журнали, 2023. – № 2. – Б. 25.
6. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. – М.: Изд. Художественная литература, 1975. – С. 447.
7. Замятин Е.И. Мы. – Москва, Издательство АСТ, 2022. – 224 с.
8. Young M. (2011-10-22). Why is dystopia so appealing to young adults? *The Guardian*. ISSN 0261-3077.
9. Aggeler G. Anthony Burgess. – The artist as novelist. University, Alabama: University of Alabama Press. 1979. – P. 245
10. Balasopoulos A. Anti-Utopia and Dystopia: Rethinking the Generic Field, Utopia Project Archive, 2006-2010. Athens: School of Fine Arts Publications, 2006. – P. 59-67.
11. Booker M.K. The dystopian impulse in modern literature: Fiction as social criticism. – London: Greenwood Press, 1994. – P.25.
12. Burgess A. A clockwork orange. W.W. Norton & Company, New York. 2005. – 213 p.
13. Davis L. At Play in the Fields of Our Ford: Utopian Dystopianism in Atwood, Huxley, and Zemyatin, Transformations of Utopia: Changing Views of the Perfect Society. George Slusser, et al eds. New York: AMS Press, 1999. – P. 205-214.
14. Gabriele G. Science and the Cultural Imaginary: the Case of Kazuo Ishigoro's Never Let Me Go. *Textual Practice* 23(4), 2009. 653. <https://doi.org/10.1080/09502360903000570>
15. Gottlieb E. Dystopian fiction east and west: universe of terror and trial, Montreal: McGill-Queen's Press-MQUP, 2001. – P. 13, <https://books.google.cz/books?id=gmABBAAAQBAJ&>.
16. Kazuo Ishiguro. Never Let Me Go. – London: Faber and Faber, 2005. – 282 p.
17. Kazuo Ishiguro. Klara and the Sun. – London: Faber and Faber, 2021. – 340 p.
18. Newman B. A Clockwork Orange: Burgess and Behavioral Interventions, *Behavior and Social Issues*, Fall/Winter 1991, Vol. 1, November 2. – P. 61-70.
19. Orwell G. Nineteen eighty four. London, Secker and Warburg, 1948. 328 p.
20. Orwell S., Ian Angus I. George Orwell, The Collected Essays, Journalism and Letters, Volume IV – In Front of Your Nose. London: Secker & Warburg, 1968. – P. 502.
21. Parrinder P. Science Fiction: Metaphor, Myth or Prophecy? *Science Fiction, Critical Frontiers*, 2000, London: Palgrave Macmillan UK. – P. 23–34.
22. Seele P. The Long Shadow of Fatalism: a Philosophical Speculation on Forster's "The Machine Stops" (1909) on the Disintegration of Technologically Advanced Societies Back Then and Today. *Philosophy of Management* (2021) 20, Published online: 10 February

2021. – 431-439 p.

23. Wells H.G. The time machine. 2002, Signet Classics, New York. – 118 p.
24. Wells H.G. The Sleeper Awakes. 2006, Penguin Classics, London. – 288 p.
25. Sargent L.T. Themes in Utopian Fiction in English Before Wells. Science Fiction Studies. 3 (3), 1976. – P. 6.

REFERENCES

1. George, Orwell. (2020) 1984. Translator: Karim Bahriev. T.: Nihol publishing house. 298 p.
2. Aldous, Huxley. (2021) Brave New World. Translator: Rafik Ozturk. Tashkent: Nihol publishing house. 258 p.
3. Karim, B. (2016) The alphabet of the soul. Tashkent, publishing house named after Gafur Ghulam - printing creative house. P. 30.
4. Saidov, U. (2004) European Enlightenment and National Awakening. T.: Sharq. P. 90.
5. Yuldashev, K. (2023) It is a story about free will and the spirit of rebellion. //Journal of world literature. Issue 2. P. 25.
6. Bakhtin, M.M. (1975) Questions of literature and aesthetics. Moscow: Publishing house "Fiction". P. 447.
7. Zamyatin, Y.I. (2022) We. Moscow, AST Publishing House. 224 p.
8. Young M. (2011-10-22). Why is dystopia so appealing to young adults? *The Guardian*. ISSN 0261-3077.
9. Aggeler, G. (1979) Anthony Burgess. The artist as novelist. University, Alabama: University of Alabama Press. P. 245
10. Balasopoulos, A. (2006) Anti-Utopia and Dystopia: Rethinking the Generic Field, Utopia Project Archive, 2006-2010. Athens: School of Fine Arts Publications. 59-67 pp.
11. Booker, M.K. (1994) The dystopian impulse in modern literature: Fiction as social criticism. London: Greenwood Press. P.25.
12. Burgess, A. (2005) A clockwork orange. W. W. Norton & Company, New York. 213 p.
13. Davis, L. (1999) At Play in the Fields of Our Ford: Utopian Dystopianism in Atwood, Huxley, and Zemyatin, Transformations of Utopia: Changing Views of the Perfect Society. George Slusser, et al eds. New York: AMS Press. P. 205-214.
14. Gabriele, G. (2009) Science and the Cultural Imaginary: the Case of Kazuo Ishigoro's Never Let Me Go. Textual Practice 23(4), 653. <https://doi.org/10.1080/09502360903000570>
15. Gottlieb, E. (2001) Dystopian fiction east and west: universe of terror and trial, Montreal: McGill-Queen's Press-MQUP. P. 13, <https://books.google.cz/books?id=gmABBAQAQBAJ&>.
16. Ishiguro, K. (2005) Never Let Me Go. London: Faber and Faber. 282 p.
17. Ishiguro, K. (2021) Klara and the Sun. London: Faber and Faber. 340 p.
18. Newman, B. (1991) A Clockwork Orange: Burgess and Behavioral Interventions, Behavior and Social Issues, Fall/Winter, Vol. 1, November 2. P. 61-70.
19. Orwell, G. (1948) Nineteen eighty-four. London, Secker and Warburg. 328 p.
20. Orwell, S., Ian Angus I. (1968) George Orwell, The Collected Essays, Journalism and Letters, Volume IV – In Front of Your Nose. London: Secker & Warburg. P. 502.
21. Parrinder, P. (2000) Science Fiction: Metaphor, Myth or Prophecy? Science Fiction, Critical Frontiers, London: Palgrave Macmillan UK. P. 23–34.
22. Seele, P. (2021) The Long Shadow of Fatalism: a Philosophical Speculation on Forster's "The Machine Stops" (1909) on the Disintegration of Technologically Advanced Societies Back Then and Today. Philosophy of Management 20, Published online: 10 February 2021. 431-439 p.
23. Wells, H.G. (2002) The time machine. Signet Classics, New York. 118 P.
24. Wells, H.G. (2006) The Sleeper Awakes. Penguin Classics, London. 288 p.
25. Sargent, L.T. (1976) Themes in Utopian Fiction in English Before Wells. Science Fiction Studies. 3 (3). P. 6.